

ISLOMGACHA BO'LGAN DAVRDA ARABISTONYARIM OROLIDA DIN VA E'TIQODNING ROLI, MA'DANIYATI TARIXI, TARIXSHUNOSLIK MASALALARIDA

Bobaqulova Anora Umidjon qizi

Nizomiy nomidagi TDPU Tarix fakulteti,

Tarix yo'nalishi 402-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada islomgacha bo'lgan davr Arabistonining siyosiy, ijtimoiy va madaniy holati, bu davrga oid tarixiy manbalar va ularning tarixshunoslikdagi o'rni yoritilgan. Bundan tashqari davrining mohiyati, qadimgi arab jamiyatining tuzilishi, diniy e'tiqodlari, tashqi aloqalari va yozma hamda arxeologik manbalardagi aks etishi tahlil qilinadi.

Kirish. Islomgacha bo'lgan davrda Arabiston yarim orolidagi din va e'tiqod jamiyatning asosiy ijtimoiy va madaniy hayotiga ta'sir ko'rsatgan muhim elementlardan biri edi. Bu davrda arablar o'zining ko'p qirrali diniy amaliyotlari, ko'p xudolikka asoslangan e'tiqodi va turli madaniyatlarning ta'siri ostida yashagan. Islomdan avvalgi arablarning asosiy diniy e'tiqodi ko'p xudolik (politeizm) edi. Bu e'tiqod arab jamiyatining barcha qabilalari orasida keng tarqalgan bo'lib, har bir qabila yoki hudud o'zining maxsus xudosiga ega bo'lgan. Xudolar va ularning vazifalari: Arablar tabiat hodisalari va turmush bilan bog'liq turli xudolarga sig'ingan. Misol uchun:

- Lat, Uzza va Manot – asosiy ayol xudolar sifatida e'tirof etilgan.
- Hubal – Makkadagi Ka'bada joylashgan eng katta xudolardan biri bo'lgan.
- Tog'lar, daraxtlar va buloqlar kabi tabiat unsurlari ham muqaddas deb hisoblangan.
- Butlar va ularning o'rni: Har bir qabila o'zining muqaddas butlariga ega bo'lgan. Butlar Ka'bada yoki boshqa diniy markazlarda saqlangan. Ka'ba Islomdan avval ham muhim diniy markaz bo'lgan.
- Ka'ba “butlar uyi”: Unda arab qabilalariga tegishli 360 dan ortiq butlar saqlangan. Ka'ba atrofidagi hududni tinchlik zonasi deb hisoblashgan va bu joyda urush qilish taqiqlangan.
- Ka'baga ziyorat: Ko'plab qabilalar yilning muayyan davrida Ka'baga ziyorat qilishgan, bu nafaqat diniy, balki iqtisodiy ahamiyatga ham ega edi.

Arablar xudolarni rozi qilish uchun hayvonlarni qurbon qilganlar. Sehrgarlik, yulduzlar ilmi va folbinlik keng tarqalgan bo'lib, kelajakni bilish yoki baxtsizliklardan saqlanish uchun ishlatilgan. Qarorlar qabul qilishda o'q-yoy yoki tirnoq otish kabi ramziy usullar qo'llanilgan.

Islomdan oldingi davrda Arabiston yarim orolida xristianlik va yahudiylarning ma'lum ta'siri mavjud edi:

- Xristianlik: Shimoliy Arabistondagi Nasroniy qabilalari xristianlikni qabul qilgan. Vizantiya imperiyasi va Habashiston (Efiopiya) orqali bu din Arabistonga kirib kelgan.

- Yahudiylar: Hijoz hududida yahudiylar keng tarqalgan. Madinadagi yahudiy qabilalari (Banu Nadir, Banu Qurayza va Banu Qaynuqo') bunga misol bo'ladi. Bu ikki din Arabiston jamiyatida yangi g'oyalar, yozuv va qonun tushunchalarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan.

Janubiy Arabistonda, ayniqsa Himyariylar podshohligi hududida zaratushtriylarlik va boshqa e'tiqodlarning ta'siri sezilgan. Eron (Sosoniylar) ta'siri tufayli bu dinning elementlari janubiy hududlarda paydo bo'lgan.

Arabistonning turli hududlarida diniy ziddiyatlar ham kuzatilgan. Masalan: Himyariylar podshohligi davrida yahudiylar bilan nasroniylar o'rtasida ziddiyat yuzaga kelgan. Habashiston tomonidan yuborilgan qo'shin bu yerda nasroniylarlikni mustahkamlashga harakat qilgan. Abrahanning Makkaga hujumi (Fil voqeasi) diniy ziddiyatlarning yorqin misolidir.

Arabiston yarim orolining madaniy hayoti IV-VI asrlarda turli ijtimoiy, iqtisodiy va diniy omillar ta'sirida shakllandi. Arablar ko'p asrlar davomida ko'chmanchi hayot tarzini saqlab kelishgan, ammo savdo, madaniy almashinuv va boshqa omillar natijasida o'zlarining madaniy an'analarini rivojlantirishda muhim o'rin tutgan. Bu bobda arablarning madaniy hayoti, san'at, adabiyot va diniy e'tiqodlarining shakllanishi va rivojlanishi tahlil qilinadi. Arabiston yarim orolida madaniyatning rivojlanishi ko'chmanchi hayot tarziga, ijtimoiy tizimga va diniy qarashlarga bog'liq edi. Arablarning madaniy hayoti adabiyot, musiqa, san'at va boshqa ko'plab sohalarda o'z ifodasini topgan. Arabiston madaniyatining eng ajralib turuvchi xususiyatlaridan biri uning adabiyotidir. Arablarning qadimiy adabiyoti, xususan, she'riyatda o'z ifodasini topgan. Arablarda she'riyat nafaqat san'at, balki ijtimoiy hayotning ajralmas qismi bo'lib, jamoat yig'ilishlarida qo'llanilgan. Qabilalar orasida she'r yozish, ma'naviyatni ifodalash va erkin fikrlarni ifoda etish odatiy hol edi.

Arabiston madaniyatida musiqa va san'at ham muhim o'rin tutgan. "Arablar o'z she'riyatini kuchli ijtimoiy vosita sifatida ishlatishgan."¹ Musiqa asosan ko'chmanchi hayot tarzida rivojlangan bo'lib, arablarning qo'shiqlari va raqslarida ijtimoiy holatlar, janglar va qadriyatlar aks etgan. Hunarmandchilik esa, ayniqsa zargarlik, to'qimachilik va keramika ishlab chiqarishda rivojlangan. Arablarning yozuv madaniyati ham o'ziga xos bo'lib, alifbo va tasviriy yozuvlar madaniy jarayonning asosini tashkil etgan. Arablarning dastlabki yozuvlari asosan toshlarga yoki qog'ozga o'yilgan bo'lib, ular

¹ Shukurov, T. Arabiston iqtisodiyoti va savdo aloqalari. Toshkent: Ziyo Nashr.2021.34-b.

turli tarixiy va madaniy voqealarni saqlab qolish maqsadida ishlatilgan. Arabiston yarim orolining me'morchiligi oddiy va amaliy shakllarda bo'lib, asosan yashash joylari va savdo markazlari atrofida rivojlangan.

Makkada va Madinada yirik ziyoratgohlar qurilgan, bu esa diniy hayotga katta ta'sir ko'rsatgan. Arabiston yarim orolida IV-VI asrlarda bir necha diniy e'tiqodlar mavjud edi, ularning eng muhimlari politeizm, yahudiylar, nasroniylar va keyinchalik Islom dinining rivojlanishiga asos bo'lgan. Arablar o'zlarining qadimiy e'tiqodlariga ko'ra, ko'p xudolarga sig'inganlar. Har bir qabila o'zining maxsus xudolari va ibodat joylariga ega bo'lgan. Makkadagi Ka'ba, avvalgi davrlarda, arablar uchun eng muqaddas ibodat joyi bo'lib, turli xudolarga sig'inishadi. Bu xudolar, masalan, Hubal, Manat va Uzza kabi nomlar bilan atalgan. Arabistonning ba'zi hududlarida yahudiylar va nasroniylar yashagan. Ayniqsa, Madina va Xaybarda yahudiylar jamoasi mavjud bo'lib, ularning diniy e'tiqodlari o'zaro ta'sir ko'rsatgan. Nasroniylar esa asosan arablarning janubiy hududlarida, xususan, Himyar davlatida tarqalgan edi. Arabistonning ba'zi qabilalarida monoteistik e'tiqodlar tarqala boshlagan. Bu o'zgarishlar Islom dinining paydo bo'lishiga zamin yaratgan. Masalan, Haniflik dini monoteistik e'tiqodning bir shakli bo'lib, unda xudoning yagona ekanligi ta'kidlangan.

IV-VI asrlar oxirlarida Islom dini arablar orasida tarqala boshlagan. Islomning asoschisi Muhammad payg'ambar va uning tarafdorlari arablarni yagona xudoga, Allohga ibodat qilishga chaqirgan. Bu yangi diniy e'tiqod nafaqat Arabistonni, balki butun dunyoni o'zgarishga olib keldi. Islomning tarqalishi arablarning diniy hayotini tubdan o'zgartirdi. Arabiston o'zining markaziy joylashuvi tufayli turli madaniyatlar o'rtasida aloqalarni ta'minladi. "Arablar o'z she'riyatini kuchli ijtimoiy vosita sifatida ishlatishgan." ² Arablar o'zlarining madaniy an'alarini boshqa xalqlar bilan almashish orqali boyitgan. Arabistonning savdo yo'llari G'arb, Sharq, Janubiy va Shimoliy hududlar bilan aloqalarni rivojlantirishga yordam berdi. Arablar Hindistondan, Misrdan va Yaqin Sharqdan madaniy va ilmiy bilimlarni olib kelishgan. Arabiston orqali qimmatbaho toshlar, ipak, yog'och va boshqa buyumlar import qilinib, buning natijasida arablarga boshqa xalqlarning san'ati, adabiyoti va ilm-fanini o'rganish imkoniyati tug'ildi. Shu bilan birga, arablar o'z madaniy merosini boshqa xalqlar bilan almashishga muvaffaq bo'lishdi. Islomdan oldingi davrda yahudiylar va nasroniylarning diniy ta'siri arablarning madaniy va diniy shakllanishiga ta'sir ko'rsatdi. Islomning paydo bo'lishi bilan arablar yangi diniy va madaniy an'alarini shakllantira boshladilar. Arabiston madaniy hayoti, ayniqsa Islom dinining paydo bo'lishi bilan yangi bosqichga o'tdi. Islomning tashkil topishi Arabistonning diniy, ijtimoiy va madaniy tizimini tubdan o'zgartirdi. Bu o'zgarishlar arablarning ijtimoiy

² Shukurov, T. Arabiston iqtisodiyoti va savdo aloqalari. Toshkent: Ziya Nashr.2021.28-b.

tuzilmasini, iqtisodiy aloqalarini va siyosiy tizimini shakllantirdi. Islom dinining yuksalishi bilan arablar yagona diniy va siyosiy tizimda birlashdilar. Islom madaniyati nafaqat diniy e'tiqodlarni o'z ichiga oldi, balki ilm-fan, san'at va adabiyotga ham katta ta'sir ko'rsatdi. Islomning arablar orasida tarqalishi bilan arab madaniyati o'zining eng yuksak cho'qqisiga yetdi. Islomning ilk davrlaridagi ilmiy yutuqlar va madaniy rivojlanish, arablarning dunyo bo'ylab ta'sirini oshirdi.

Xulosa

Arabiston yarim oroli IV-VI asrlarda o'zining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotida muhim o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Bu davrda arablar qabila asosidagi jamiyatni shakllantirgan holda, ko'chmanchi hayot tarzini saqlab qolgan, ammo savdo, madaniy almashinuv va ijtimoiy tizimdagi o'zgarishlar natijasida o'zlarining iqtisodiy va madaniy rivojlanishlarini amalga oshirishga muvaffaq bo'lishdi. Arabistonning iqtisodiy hayoti asosan chorvachilik, savdo va dehqonchilikka asoslangan bo'lib, mintaqaning geografik joylashuvi uning boshqa xalqlar bilan aloqalarini osonlashtirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abduvahobov, A. "Arabiston tarixiy geografiyasi." Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti. 2016. 61-b
2. Bojayeva, G. (2015). Arabiston yarim oroli va uning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti. 47-49-b
3. Ibragimov, A. Islomdan oldingi arabiston va uning madaniyati. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi. 2013. 75-79b
4. Murtazayev, A. Arabiston tarixidan izlanishlar. Toshkent: Sharq nashriyoti. 2018. 32b
5. Soliyeva, R. (2020). Arabiston ijtimoiy tizimi: qadimgi davrdan Islomgacha. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti nashriyoti.
6. Sul'tonov, S. Arabiston va uning siyosiy tarixidagi o'zgarishlar. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. 2017. 27b
7. Kasimov, K. . Arabiston yarim oroli va uning madaniy almashinuvi. Toshkent: Ziyo Nashr. 2019. 209-217b